

УДК 343.9 (477)

КРИМІНОЛОГІЧНА ТИПОЛОГІЯ СУЇЦІДЕНТІВ

Шкуро В.В.,
Харківський національний університет внутрішніх справ

Стаття присвячена кримінологічному аналізу суїцидентів із застосуванням методу типології. В залежності від ролі суїциdalnoї поведінки або суїциdalних станів в механізмі індивідуальної злочинної поведінки особа-самогубця виявляє кримінологічно значущі риси як особистість злочинця та як жертва злочину. Критеріями типізації визначено такі: 1) характер зв'язку між предикатним злочином та суїцидом; 2) особливості кримінальних форм акту суїциду; 3) морально-психологічні риси суїцидента-злочинця; 4) стан психічного здоров'я суїцидента та наявність в нього невропатологій; 5) превалюючий зовнішній фактор суїцидогенезу. На їх підставі виділено та охарактеризовано 19 типів і 10 підтипов суїцидентів.

Ключові слова: самоубіство, суїцидент, механізм злочину, механізм суїциду, особистість, типологія.

Статья посвящена криминологическому анализу суицидентов с применением метода типологии. В зависимости от роли суициdalного поведения или суициdalных состояний в механизме индивидуального преступного поведения личность самоубийцы обнаруживает криминологически значимые черты как личность преступника и как жертва преступления. Критериями типизации определены следующие: 1) характер связи между предикатным преступлением и суицидом; 2) особенности криминальных форм акта суицида; 3) морально-психологические черты суицидента-преступника; 4) состояние психического здоровья суицидента и наличие у него невропатологий; 5) превалирующий внешний фактор суицидогенеза. На их основании выделено и охарактеризовано 19 типов и 10 подтипов суицидентов.

Ключевые слова: самоубийство, суицидент, механизм преступления, механизм суицида, личность, типология.

Shkyro V.V. CRIMINOLOGICAL TYPOLOGY OF SUICIDE INCIDENT

The article is devoted suicide incident criminological analysis using the method of typology. Depending on the role of suicidal behavior or suicidal states in the mechanism of individual criminal behavior reveals the identity of the suicide criminological significant features of the offender as a person and as a victim of crime. The criteria defined by typing the following: 1) the nature of the relationship between the predicate offense and suicide; 2) particular forms of criminal act of suicide; 3) moral and psychological traits suicide incident-offender; 4) suicide incident state of mental health and the presence of his neuropathologies; 5) the prevailing external factor suicide incident. Based on these isolated and characterized 19 types and 10 subtypes suicide incident.

Key words: suicide, suicide incident, crime mechanism, mechanism of suicide, personality typology.

Постановка проблеми. Суїциdalnість традиційно розглядається в кримінологічній науці як фонове для злочинності явище. І також традиційно вона аналізується на рівні масових асоціальних практик здебільшого індикативного, сигналного значення. В той же час суїциdalnість має більш вирізняні криміногенні властивості, які розкриваються на рівні взаємопроникнення елементів механізмів індивідуальної злочинної поведінки та суїцидогенезу. Важливе місце в дослідженні цього синтезу належить вивченням кримінологічно значущих ознак особистості суїцидента.

Ступінь розробленості проблеми. Теоретичним дослідженням відтворення суїциdalnosti як фонового для злочинності явища приділялася увага у роботах Ю.М. Антоняна, О.М. Бандурки, В.С. Батиргареєвої, С.Ю. Віцина, Я.І. Гілінського, В.В. Голіни, О.М. Джужи, А.І. Долгової, В.М. Дръоміна, А.П. Закалюка, І.І. Карпеця, В.В. Коваленка, В.М. Кудрявцева, О.М. Литвинова, О.А. Мартиненка, Д.О. Назаренка та інших дослідників. Визнаючи суттєвий внесок означеного плеяди вчених у вирішення заявленої проблематики, слід все ж зауважити на недостатності окремої уваги до проблеми особистості суїцидента, який включений до механізму індивідуальної злочинної поведінки чи-то як особа

злочинця, чи-то як жертва, що і зумовлює актуальність теми цієї статті.

Метою статті є опис та пояснення специфічних кримінологічно значущих ознак особистості суїцидента через застосування методу типології.

Виклад основного матеріалу. Джерелами кримінологічної інформації цього дослідження стали такі: 1) результати психологічних та психіатричних досліджень, що виявляють риси суїцидентів, які можуть бути охарактеризовані як антисуспільні та/або межують з ними; 2) експертні оцінки та опитування фахівців у галузі психології, психіатрії. З цією метою нами здійснено неформалізоване інтерв'ювання 15 практикуючих лікарів-психіатрів з досвідом роботи понад 10 років, 57 приватних психологів, що спеціалізуються на наданні допомоги особам, які виявляють суїцидогенні, депресивні ознаки, 47 штатних психологів установ виконання покарань закритого типу; 3) контент-аналіз засобів масової інформації на предмет виявлення даних про осіб, які вчинили резонансні самогубства; 4) вивчення матеріалів 225 кримінальних справ і проваджень про злочини, передбачених ст. 120 КК України; 5) контент-аналіз 112 передсмертних записок суїцидентів. В результаті їх аналітичного оп-

рацювання та узагальнення можливо запропонувати до оперування в науці комплексну кримінологічну типологію суїцидентів.

1. За характером зв'язку предикатного злочину та суїциду:

а) **залежний тип** – суїцид ставиться у залежність від попередньої злочинної поведінки. Самогубство є його результатом, який безпосередньо пов'язаний із предикатним злочином. Така суїциdalна схема відтворюється, наприклад, у випадку вбивства зревнощів коханої людини з подальшим самогубством. Суїцидент виявляється залежним (передусім, емоційно) від жертви злочину. Остання (її статус, діяльність, особистісні якості) зумовлює ситуацію, за якої для особи єдиним суб'єктивно прийнятним варіантом позбавитись залежності є усунення її об'єкту.

Фактично йдеться про особливий різновид так званого «залежного злочинця», специфіка аддикції якого, як правило, не визначається патологічним прагненням до злочинної поведінки (як-то для серійних вбивць чи крадіїв) або ж предикатною злочинною (перш за все, насильницькою) поведінкою жертвою злочину. Залежність суїцидента проявляється, як зазначалося, на рівні емоційної прив'язаності до конкретної особи чи осіб. При ому вона є настільки міцною, що власне існування без відповідних зв'язків з такими особами суїцидентом не мислиться. Та, й думка про життя жертв поза зв'язком із суїцидентом останнім не допускається. За такою схемою генерується агресивно-насильницький злочин, за яким неодмінно слідує самогубство чи його спроба;

б) **замісний тип**, для якого суїцид є інструментом уходу від суспільного (морального, правового) осуду після вчинення злочину. Типовим прикладом такого суїциденту може слугувати особистість Крістофера Шон Харпер-Мерсера, який 01 жовтня 2015 року в м. Роузбург штату Орегон (США) в одному з коледжів міста із застосуванням вогнемальної зброй вчинив вбивство 9 і поранення 20 осіб, після чого застрелився [1]. Його самогубство стало своєрідним актом зняття із себе обов'язку понести тягар суспільного осуду за вкрай аморальні, кримінально карані діяння. Зауважимо, що планування заздалегідь такого сценарію розвитку подій (спочатку злочин, а після нього самогубство) формує у особи своєрідний «комплекс індульгенції» під час прийняття, реалізації рішення про вчинення злочину, що передує суїциду. Останній, таким чином, стає фактором елімінації окремих складових спрямованості особистості, підструктури його диспозицій, установок, які за звичайних умов включені до механізму стримання особи від девіантної поведінки. Таким чином, остаточне рішення про вчинення суїциду стає потужним чинником деструкції ціннісно-орієнтаційної системи координат особистості та, відтак, суб'єктивною умовою злочинної поведінки;

в) **конфліктний тип**. За характеристикою свого психологічного стану він схожий із попереднім, адже так само рішення про вчинення самогубства відіграє роль каталізатора кримінальної активності, нівелює значення

нормативних заборон. Але між ними є суттєва відмінність, яка полягає в тому, що для конфліктного типу суїцид прямо не пов'язаний з попередньою злочинною поведінкою. Остання є відносно незалежним актом в структурі термальної поведінки суїцидента: вчиняючи злочин, він «завершує свої справи», «зводить рахунки» з особою, з якою у неї залишився невирішеним конфлікт, або ж з якою цей конфлікт асоціюється (наприклад, представник фінансової установи, який суїцидент заборгував і т.п.). Причина ж самогубства знаходиться поза зоною такого конфлікту, може набувати різних конфігурацій;

г) **змішаний тип**. Зустрічається досить рідко, переважно серед засуджених до позбавлення волі. Для нього характерним є поєднання рис замісного та конфліктного типів. Наприклад, такий симбіоз проявляється у тих випадках, коли один засуджений після вбивства або заподіяння тілесних ушкоджень іншому, аби позбутись ризику помсти з боку інших засуджених, а також притягнення до кримінальної відповідальності, вчиняє суїцид.

2. В залежності від особливостей кримінальних форм акту суїциду:

а) **демонстративний тип**, для якого характерним є прагнення заявити про себе, продемонструвати особистісно спроектовану об'єктивну соціальну несправедливість. Відтак, для таких суїцидів важливою є обстановка самогубства, його спосіб, що має забезпечити належну якість та силу сигналу певному (або невизначеному) колу осіб. Демонстративними є окремі типи терористів-смертників і деякі інші різновиди суїцидентів;

б) **генералізований тип**. Соціальна несправедливість для нього не концентрується на ньому самому. Тобто вона не є виключно проблемою самого суїцидента, а розтікається, генералізується на певне коло осіб, яке і потрапляє до «зони враження» суспільно небезпечної суїциdalної поведінки. До такого типу, знову ж таки, відноситься значна частина терористів-смертників, деякі серійні вбивці, в тому числі й ті, що вчиняють ритуальні вбивства;

в) **інклузивний тип**. Позбавляючи себе життя, суїцидент прагне інтегруватися з певною групою осіб. Реалізація потреби в приналежності (інклузивності, включеності) під час акту самогубства полегшує прийняття остаточного рішення та, головне, – частково знімає відповідальність за нього з самогубця. Відповідальність не юридичну, але моральну, яка в низці випадків (зокрема, в християнській моралі) ґрунтуються на утвердженні й осуді гріховності самогубства. «Поділити гріх» між кількома, «бути разом» під час самогубства – ось основне підсвідоме прагнення інклузивних суїцидентів. Для них характерним є поєднання самогубства із загрозами громадської безпеці, створенням небезпеки для життя багатьох осіб (наприклад, суїцид через витік та вибух побутового газу в багатоповерховому будинку);

г) **прихованний (трансцендерний) тип** не виявляє прямих ознак суїциdalної поведінки, але при цьому йому властиві неочевидні форми ризикованих, саморуйнівної діяльності.

Як зазначається в психологічній літературі, трансцендери – люди, які ігнорують смерть, грають з нею, можуть керуватися гонором «суперменства», який емоційно живиться захватом, захопленням, зачудуванням, повагою інших, самозахопленням і самоповагою [2, с. 44]. Суїциденти трансцендерного типу становлять кримінологічний інтерес в контексті запобігання: а) злочинам, вчиненим з необережності (зокрема тим, що пов’язані з порушенням правил дорожнього руху особами, які керують транспортними засобами); б) участі у злочинних організаціях, бандах, незаконних збройних, воєнізованих формуваннях, терористичних організаціях, у вчинюваних ними злочинах; в) найманства.

3. В залежності від морально-психологічних рис суїцидента-злочинця: а) маргіналізований тип, притаманний особам, які переживають істотну соціальну дезорганізованість, соціально-психологічне відчуження через втрату життєвих, ціннісних орієнтирів, іх крах, почуття непотрібності, виключності. До такого типу суїцидентів, як правило, відносяться особи, які зловживають алкоголем, наркотичними засобами, а також жертви насильства в сім’ї, зокрема діти; б) нігілістично-egoцентричний тип, для якого соціальна нормативність не інтегрована належним чином до особистісної підструктури диспозицій, установок, відіграє радше номінальну, аніж реальну регулятивну функцію; в) ідейно-альtruїстичний тип, домінантою у поведінці якого є підпорядкування соціальним цілям, ідеям (світським, релігійним, субкультурним тощо). До цієї категорії також можливо віднести як тих осіб, які здатні до самопожертви заради порятунку життя інших осіб (вони не становлять об’єкту кримінологічної уваги, адже відтворювана в їх поведінці девіація, як правило, визнається позитивною), так і тих, які, будучи відданими служінню певній ідеології (наприклад, ідеології так званої «Ісламської держави»), вчиняють злочини. Типовим в цьому аспекті видається портрет терориста-смертника.

4. В залежності від стану психічного здоров’я суїцидента та наявності в нього невропатології можливо виділити такі їх типи:

а) умовно нормальний тип – без суїцидально значущих патологій психіки, психічної та нервової діяльності;

б) психопатологічний тип. Найбільшу небезпечність у поєднанні суїцидальної та криміногенної генези на індивідуальному рівні відтворення потенційного самогубця виявляють такі групи суїцидентів цього типу:

– з маячною симптоматикою (42% всіх суїцидентів із рекурентною депресією інволюційного віку), яка виражається у гіпертрофованому відчути недоброзичливого ставлення оточуючих (перш за все – близьких осіб) до суїцидента [3, с. 198], а звідси – конфліктність, прагнення зачепити їхні інтереси, спровокувати на активне протистояння. На окрему увагу заслуговує й патологічно високий стан перманентної тривожності, що спостерігається у таких осіб. Відомо, що означений стан прямо корелює з агресивністю

особи, її прагненням забезпечити особисту безпеку від дійсних чи удаваних загроз. В свою чергу, таке прагнення детермінує низку девіацій, в тому числі й з ознаками агресивно-насильницьких злочинів;

– з деперсоналізаційною депресією (17% всіх суїцидентів з психічними розладами), що також характеризується підвищеною тривожністю, високим, нав’язливим ступенем очікування невідворотної біди [3, с. 199]. Відсутність раціонально осмислюваних знань про її джерело спонукає до постійного пошуку останнього. Суїцид виявляється результатом безуспішності таких пошуків. Втім, в їх процесі такі особи виявляють підвищену агресивність, збудливість, здатність до імпульсивних дій, в тому числі кримінального характеру;

– з депресивними епізодами, що супроводжуються психотичними симптомами. Як правило, початок захворювання для таких осіб припадає на вік близько 50 років та у 72% випадків протікає гостро: коливання настрою, дратівливість, конфліктність, підвищені претензії до оточуючих. У 68% таких осіб переважають шизоїдні та паранояльні особистісні акцентуації з сензитивним, психастенічним, або епілептоїдними включеннями. Спадкова обтяженість психічними розладами у цій групі складає 18 % випадків [3, с. 195–196];

– з шизоафективним психозом. Це епізодичні (нападоподібні) розлади, при яких одночасно наявні як афективні, так і шизофренічні симптоми, а розлад психічної діяльності не відповідає критеріям ні шизофренії, ні маніакально-депресивного психозу. При шизоафективному розладі маніакального типу у хворих спостерігається підвищення настрою, енергійність, гіперактивність, зниження концентрації уваги, втрата нормального соціального гальмування, значне переоцінювання власної особистості, що поєднуються з маячними ідеями величин. Часто такі порушення супроводжуються дратівливістю, конфліктністю, агресивною поведінкою [4, с. 118];

– з дистимією, яка у сполученні з предсуїцидалюю, термальною стадією маніфестує, зазвичай, у віці, близькому до 40 років, та проявляється через активізацію вживання алкоголю, розлад відносин та насильство в сім’ї, порушенням інших соціально корисних зв’язків (втрата роботи, розрив відносин з друзями, партнерами, родичами тощо);

в) невропатичний тип, для якого характерними є невротичні розлади.

Серед таких розладів значне місце посідають неврастенії.

5. В залежності від превалюючого зовнішнього фактору суїцидогенезу:

а) професійно-деформований тип, для якого превалюючим фактором суїцидогенезу виявляється професійна діяльність та пов’язані із нею чинники мікросоціального (вплив традицій, звичаїв трудового колективу, психологічного клімату, вимог керівництва, організаційно-управлінських стресогенних умов діяльності – ненормованого робочого дня, надмірного навантаження і т.п.) та індивідуального, морально-психологічного характеру. Набуваючи у своєму взаємообумовленому розвитку профдеформаційної властивості,

вказані чинники нерідко сполучаються із негараздами в сім'ї, особистим дисонансом між очікуваннями та фактичними результатами професійної діяльності. Аналіз даних державної статистичної звітності дозволяє стверджувати, що в Україні традиційно до групи суїцидально-го ризику формування професійно-деформованого типу суїцидентів відносяться поліцейські, військовослужбовці ЗСУ, лікарі;

б) **віктичний** – жертва злочинів, передусім насильницьких. В цьому типі можуть бути виділені декілька підтипов:

– **пенітенціарний підтип** характеризується соціально-психологічною дезадаптацією у середовищі засуджених до позбавлення волі на певний строк. Як наслідок – самогубству передує насильницький злочин (або злочини) щодо суїцидента, який і стає пусковим елементом (суттєвою умовою) в механізмі суїцидогенезу. Останній же, як зазначалося вище, нерідко інтегрується з механізмом індивідуальної злочинної поведінки.

– **суїцидент** – військовослужбовець строкової служби, який став жертвою насильства у системі нестатутних відносин з іншими військовослужбовцями. Нерідко термальна стадія самогубства такої особи передбачає помсту, що реалізується у злочинний спосіб;

– **жертва насильницьких статевих злочинів.** Йдеться про випадки вчинення самогубства в результаті моральних страждань жертв (в даному разі – потерпілої особи) від згвалтування та/або насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом;

– **жертва домашнього насильства (насильства в сім'ї).** Спеціальні дослідження феномену насильства в сім'ї засвідчують наявність кореляції між суїцидальністю жінок та дітей і насильством, що чиниться по відношенню до них близькими особами, родичами. Психологічне насильство не є таким очевидним, як фізичне. Зокрема, насильство в сім'ї є однією з причин кожної четвертої суїцидної спроби, вчиненої жінками [5, с. 35]. Г.Ю. Мустафаєв в цьому контексті зазначає, що одним з основних чинників самогубств виступає психологічне домашнє насильство. Образи, чіпляння, приниження руйнують самооцінку жертви, викликають пригніченість і почуття безсила, часто стають причинами самогубства [6]. Зазвичай такі суїциденти характеризуються депресивною акцентуацією, гострими фрустраційними переживаннями, депривацією, тривожністю. Остання є одним з джерел як аутоагресії, так і агресії, спрямованої назовні;

– **жертва мобінгу** – конфліктних мікросоціальних умов, що складаються за місцем роботи (або навчання) особи та викликані відчуженням її від колективу, її цікаванням, бойкотуванням спілкування. В науковій літературі мобінг зазвичай досліджується в контексті психологічного насильства, терору над особою, завдяки якому досягається ефект зниження її самооцінки, авторитету. Хронічно незадоволеною виявляється потреба в самоактуалізації і повазі, що є одним з основних джерел тривожності та агресивності. Останні виявляються одними з найбільш суттєвих факторів в механізмі як суїцидогенезу, так і кримінальної активності;

в) **побутово-конфліктний тип** характеризується участю у перманентному конфлікті побутової природи, тобто з родичами, близькими особами. Такі конфлікти часто розвиваються на ґрунті особистої неприязні, майнових спорів, або спорів з предмету немайнових вимог: поділ часу перебування з дитиною розлучених батьків, догляд за особами з особливими потребами через старість або хворобу і т.п. Як правило, суїцидальні потяги виявляються у тієї сторони конфлікту, яка не здатна тривалий час протидіяти іншій стороні через морально-психологічну обтяженність, брак фізичних, вольових ресурсів, прийняття юридично значущого рішення (судового рішення чи-то відповідного акту органів державної виконавчої влади) не на її користь і т.п.;

г) **соціально дезорганізований (ексклюзивний) тип** може бути охарактеризований як умовно виключених із динамічної соціальної структури. У такої особи нерозвинені соціально корисні зв'язки, відсутнє бачення свого місця, своєї чарунки у життєвому просторі конкретного суспільства на визначену перспективу, що накладає відбиток на психологічному стані та спрямованості особистості. Тривожність, депресивність – дві ключові (у кримінологічному аспекті) якості такої особистості, що відіграють детермінуючу роль у суїцидогенезі та механізмі індивідуальної злочинної поведінки. Причини такого стану можуть бути різними: від попереднього тюремного досвіду, який ускладнює процес реінтеграції до суспільства, й до аморально паразитичного способу життя, нерозвиненості потреб особи, її низької соціальної активності.

Маргіналізація сучасного суспільства є одними з найбільш фундаментальних його трендів, що укорінені в історичних закономірностях соціального розвитку, моделях господарювання, політекономічних підходах, що сповідуються керівництвом країн, загальний етици публічного управління. Не заглиблюючись, однак, до цього пласти міждисциплінарних проблем, зауважимо, що самогубці з числа «виключених» на тому чи іншому рівні соціальної структури та її динаміки становлять найбільшу питому вагу не лише серед суїцидентів, а й серед злочинців. А тому переважані, що феномен ексклюзивності має віднайти самостійне кримінологічне осмислення та інтеграцію до наукового знання й запобіжної практики;

д) **посттравматичний тип** притаманний особам, у досвіді життєдіяльності яких мали місце неординарні стресові ситуації, які суттєво вплинули на спрямованість особистості. Як правило, такі ситуації пов'язуються з участию у бойових діях. Для України – це участь у бойових діях в Афганістані (1979–1989 рр.), у миротворчих операціях у складі миротворчого контингенту ООН, в АТО на територіях окремих районів Донецької та Луганської областей. У таких осіб часто діагностується посттравматичний стресовий розлад, що виражається у порушеннях сну, проявах депресивних розладів, підвищеної тривожності й агресивності. Самогубство осіб з такими вадами часто поєднане з предикатним зложи-

ном або відбувається як ідеальна сукупність злочину та самогубства (наприклад, через вибух гранати в багатоквартирному будинку).

Висновки. Кримінологічна типологія суїцидентів виявила їх неоднорідність, різний ступінь супільної небезпечності. В залежності від ролі суїциdalnoї поведінки та/або суїциdalних станів в механізмі індивідуальної злочинної поведінки особа самогубця виявляє кримінологічно значущі риси як особистість злочинця чи жертва злочину. На підставі оперування п'ятьма критеріями виділено дев'ятнадцять типів суїцидентів. Запропоновану типологію не варто розглядати як вичерпну. Вона є відкритою. Більше того, окремі типи суїцидентів за своїми ознаками, змістом можуть перетинатися, співпадати, що дозволяє одну і ту ж особу віднести одразу до кількох типів. Така аналітична процедура типової ідентифікації має враховуватись в процесі організації індивідуальної профілактики і суїциду, і пов'язаної з ним злочинної

поведінки, як з боку суїцидента, так і щодо нього

ЛІТЕРАТУРА:

1. Стрілець із Орегона, який убив дев'ятьох одногрупників, наклав на себе руки // Інформаційне агентство «Уніан». – 2015. – 04 жовтня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/world/1142173-strilets-iz-oregona-yakiy-ubiv-devyatoh-odnogrupnikiv-naklav-na-sebe-ruk.html>.
2. Федоренко Р.П. Психологія суїциду : [навч. посіб.] / Р.П. Федоренко. – Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2011. – 260 с.
3. Мішиев В.Д. Сучасні депресивні розлади : Керівництво для лікарів / В.Д. Мішиев. – Львів : Вид-во «Мс», 2004. – 208 с.
4. Жабокрицький С.В. Судова психіатрія : [навч. посіб.] / [С.В. Жабокрицький, А.П. Чуприков]. – К. : МАУП, 2004. – 176 с.
5. Блаклок Н.А. Насиліе в сем'ї : работа с нарушителями, общественностью и организациями / Н.А. Блаклок // Обзор современной психиатрии – 2001. – Вып. 2(10). – С. 33–39.
6. Мустафаєв Г.Ю. Соціально-психологічна характеристика осіб, які зазнають насильство в сім'ї / Г.Ю. Мустафаєв [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cfscom.org/index.php/stati/58-socialno-psychologichna-harakteristika-osib-yaki-zaznaly-nasylstva-v-simji>.